

УДК 341.215.2

О. В. Оверчук – кандидат політичних наук, доцент
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка С. Дем'янчука

Соціально-економічні протести в Україні: рух чорнобильців

*Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії
та методики викладання суспільних дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного
університету ім. академіка С. Дем'янчука*

У статті досліджено чинники, які вплинули на виникнення руху протесту чорнобильців в Україні, проаналізовано засоби, якими користувалися протестуючі, з'ясовано реакцію української влади на протестні акції.

Ключові слова: протестні рухи, соціально-економічні протести, рух чорнобильців, протести в Україні.

Оверчук О. В. Социально-экономические протесты в Украине: движение чернобыльцев. В статье исследуются факторы, которые повлияли на возникновение движения протеста чернобыльцев в Украине, анализируются способы, которыми пользовались протестующие, выясняется реакция украинской власти на протестные акции.

Ключевые слова: протестные движения, социально-экономические протесты, движение чернобыльцев, протесты в Украине.

Overchuk O. V. Socio-economic Protests in Ukraine: Chernobyl's Movement. This article deals with main factors which influenced on Chernobyl's protest movement in Ukraine and facilities which was used by protestors. In the article is analyzed reaction of authorities to requirements of protesters, effectiveness of movement.

Key words: protest movement, socio-economic protests, Chernobyl's movement, protests in Ukraine.

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах кризового розвитку сучасного українського суспільства, коли економічні проблеми призводять до зниження стандартів життя населення, кількість стихійних і організованих громадських акцій збільшується, рухи протесту стають важливою частиною суспільно-політичного життя держави. Відповідно до даних Центру дослідження суспільства, із 1 жовтня 2009 р. по 30 вересня 2010 р. в Україні відбулося 3621 акцій, із них 2788, на думку дослідників, підпадають під визначення протестних, що означає, що в Україні в середньому відбувалося майже вісім протестних акцій щодня [1, 8], що актуалізує вивчення специфіки рухів протесту та їх вплив на життя громадян.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговують соціально-економічні протести, які є складником кампаній заради соціальної справедливості: припинення правопорушень із боку державної влади й корпорацій, забезпечення належного рівня життя громадян, зменшення економічного розшарування населення, гарантування виконання рішень судів тощо. Одним із виявів соціально-економічного протесту є чорнобильський рух, акції якого привернули найбільше уваги наприкінці 2011 р. Вимоги протестуючих є переважно економічними: виконання рішень судів про виплату заборгованостей із пенсій чорнобильцям, заборона пенсійним фондам самовільно зменшувати розмір пенсій та ін. Акції цього громадського руху змусили владу піти на компроміс і задовольнити більшість вимог протестуючих, що актуалізує необхідність дослідження діяльності цього протестного руху.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Деякі аспекти протестних соціально-економічних рухів розглядалися ще в 60-х рр. ХХ ст. в роботах західних дослідників Г. Алмонда, Д. Белла, С. Верба, А. Марша, Т. Роззака та ін. Значний внесок у вивчення протестів у межах аналізу робочого руху країн зроблено в працях В. Леніна, Л. Троцького, Ф. Енгельса. Дослідження, присвячені сучасному протестному руху, належать до кінця 80-х рр., їх авторами є В. Дубровін, Е. Здравомислова, А. Кінсбурський, С. Кара-Мурза, В. Воронцова, Т. Гарра, А. Зайцева, Н. Кротова, Д. Левчіка, В. Петухова, С. Поцелуєва та ін. Окремі аспекти діяльності протестних рухів в Україні досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Бабкіна, Н. Бабенко, М. Головатий, А. Колодій, П. Мартиненко, Ю. Шемшученко, Г. Почепцов, А. Ткачук й ін., однак, на нашу думку, сучасні соціально-економічні протести в Україні досліджено недостатньо.

Мета статті – дослідити й оцінити чинники, які вплинули на виникнення руху протесту чорнобильців в Україні, проаналізувати реакцію української влади на протестні акції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для аналізу громадського руху важливим є розуміння причин його виникнення.

Головною причиною протестів, на нашу думку, став конфлікт інтересів пільговиків, які прагнуть отримувати великі пенсії, та влади, що намагається зекономити кошти з Пенсійного фонду й державного бюджету за рахунок виплат пільговим категоріям громадян, що, звісно, не могло не викликати незадоволення цієї частини населення України.

Цілком зрозуміло, що, несподіване урізання пенсійних виплат у декілька разів різко погіршило матеріальне становище, настрої і ставлення до державної влади людей, які, звикнувши отримувати щомісячно 4–7 тис. грн, натомість одержали 1–1,2 тис. грн. Їм нічого не залишалося як розпочати кампанію на захист своїх інтересів. Ці громадяни, знаючи про пенсії державних службовців, депутатів, не зважали на виправдання урядовців, котрі пояснювали необхідність скоригувати пенсійні виплати пільговикам проблемами з наповненням Пенсійного фонду. Їхнім головним аргументом є те, що в демократичній державі ніякими причинами не можна пояснити недотримання норми закону [2].

Другою досить важливою причиною протесту стало бажання постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС отримати кошти, що їм належать відповідно до рішень суду. Протестуючі вимагають виконання закону, ухваленого більше 20 років тому, який передбачав одержання інвалідами Чорнобиля пенсій, що в шість, вісім чи десять разів більші від мінімальної. Поки розмір мінімальної пенсії був невеликим, пільгові пенсії виплачувалися в повному обсязі, але з кожним роком ситуація погіршувалася: інваліди почали одержувати сталу пенсію, прив'язану до розміру мінімальної в попередні роки, що змусило громадян звертатися до суду. Станом на 2011 р., за даними голови організації «Союз Чорнобиль України» Юрія Андреева, за всі роки виграли суди й одержували після цього підвищені пенсії 14 тисяч чорнобильців [3]. Крім того, голова правління Пенсійного фонду Б. Зайчук повідомив, що станом на 1 листопада 2011 р. в місцевих судах перебувало 115, 6 тис. позовів від постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС на суму 1,8 млрд грн, в апеляційних судах – 254,7 тис. на суму 2,8 млрд грн. На забезпечення виплат за судовими рішеннями за 11 місяців 2011 р. направлено 5,9 млрд грн. Однак при цьому залишилися не профінансованими виплати за рішеннями на суму 2,3 млрд грн, що викликано тим, що для фінансування виконання цих судових рішень залучали позики, надані Держказначейством, виплату яких на сьогодні обмежено [4].

Ще однією причиною загострення ситуації були заяви державних чиновників про те, що рішення українських судів щодо чорнобильських пенсій виконуватися не будуть через відсутність грошей [7], що не могло не обурити постраждалих та членів їхніх сімей. Такі заяви змушують людей зневіритись у політичній системі країни й у тому, що щось можна вирішити через державні інститути, що, зі свого боку, змушує громадян організовуватись і виходити на вулиці для участі в протестних акціях, які є останньою спробою вплинути на владу.

Протестуючі майже не ставили перед собою політичних цілей, не висували політичних вимог, вони лише хотіли отримати те, що, на їхню думку, належить їм відповідно до закону: пенсії, компенсації, безкоштовні ліки та ін. Отже, конфлікт між пільговиками й владою, як і причини, що його зумовили, лежать переважно в економічній площині.

Іншою стороною конфлікту є влада, яка в умовах економічної кризи намагається проводити реформи в країні, виплачувати величезні борги й одночасно несе тягар величезних соціальних виплат і шукає шляхи для їх скорочення.

На прийняття рішень, які, на нашу думку, призвели до загострення протистояння між чорнобильцями та владою, вплинуло переконання державних чиновників у тому, що надто багато громадян незаконно використовує пільги, надані державою справжнім чорнобильцям, що завдає шкоди українському бюджету й змушує виплачувати мільярди гривень людям, які не мають на це права. Представники влади заявили, що до лав ліквідаторів аварії на ЧАЕС записалися ті, хто на ці пільги не заслуговує та не мав би їх одержувати, адже певна частина тих, хто має посвідчення ліквідатора, жодного разу в житті навіть не наближався до смертоносної «зони». В Україні існує цікава закономірність: що далі від дати трагічної аварії, то більше з'являється ліквідаторів; це свідчить насамперед про наявність псевдочорнобильців [5].

Зокрема, перший заступник міністра з надзвичайних ситуацій Володимир Холоша стверджує, що з уже перевічених 312 тисяч посвідчень викликали серйозні сумніви й ще перевірятимуться 69 тисяч. А 3819 документів уже визнано недійсними та підлягають негайному вилученню. Однак протягом кількох років ці люди користувалися чорнобильськими пільгами й, щоб повернути витрачені на них державні гроші, необхідно буде притягувати «липових» чорнобильців до судової відповідальності та стягувати з них незаконно одержані кошти [5].

Отже, ще одна причина конфлікту – корумпованість українського суспільства, можливість нечесним шляхом отримати пільги, що, на нашу думку, також є наслідком роботи державної влади, яка довгий час не хотіла займатися цією проблемою. Саме влада дозволила існування псевдочорнобильців, адже до 1998 р. проведено лише дві перевірки інвалідів-ліквідаторів. Депутат Володимир Яворівський, згадуючи ці перевірки, стверджує, що близько 25–30 % осіб, котрі одержують пільгові пенсії, мають «липові» документи. Перевірки відбулись у 1997–1998 рр., але в більшості «липових» пільговиків документи були ідеальними [3]. Тобто на той час не розроблено дієвої системи перевірки правомірності надання пільг, влада не хотіла брати на себе відповідальності за «утиски» ліквідаторів чи постраждалих, спричинити незадоволення суспільства, коли пам'ять про Чорнобильську катастрофу ще була свіжою. Сьогодні ситуація змінилася. Величезна «дірка» в Пенсійному фонді, яка покривається за рахунок бюджету, змушує представників влади рахувати державні гроші й заощаджувати. Державні органи розпочали ретельно перевіряти справжність чорнобильського статусу та відразу виявили тисячі випадків зловживань.

Голова правління Пенсійного фонду України Борис Зайчук стверджує, що часто один і той самий суддя приймав різні рішення: одним рішенням призначали тільки виплату компенсацій за попередній період, а в іншому йшлося про виплату як сум за попередній період, так і про встановлення пенсії на майбутнє відповідно до змін прожиткового мінімуму, що давало змогу різко збільшити розміри виплат. Наприклад, деякі чорнобильці отримували по 700 тис. грн одноразової виплати і по 30 тис. грн щомісячної пенсії. Виявлено й випадки прямої підробки документів, наприклад у Білій Церкві двоє адвокатів і помічник адвоката виготовили печатку суду й... торгували «судовими рішеннями» [14].

Отже, саме переконання влади в тому, що до лав пільговиків потрапило багато псевдоліквідаторів, давало їй змогу прийняти рішення про зменшення виплат усім чорнобильцям, адже, якщо чорнобильці «липові», то вони мовчатимуть і не наполягатимуть на виконанні рішень суду. Однак при цьому забули про справжніх ліквідаторів, котрі стали заручниками таких дій. Щодня тисячі чесних людей змушені доводити свою присутність у зоні «відчуження», що заохочує їх до участі в протестних акціях. Крім того, у ЗМІ повідомляється, що найбільш ретельно перевіряються документи найбільш активних учасників акцій протесту, яких затримують для допитів на кілька днів, незважаючи на інвалідність. Однак влада обіцяє стояти на своїх позиціях й оскаржуватиме сумнівні судові рішення й далі [6].

Ще одна важлива причина протестів чорнобильців – політика подвійних стандартів, коли на виплати «чорнобильцям» грошей немає, а на утримання величезного чиновницького апарату, пенсії депутатам – є. При цьому зменшення виплат відбувається на фоні загального падіння економічного добробуту в Україні, коли незадоволених рівнем свого життя стає дедалі більше не лише серед пільговиків, що збільшує кількість незгідних із політикою державної влади [7].

Важливим стимулом для виникнення руху став і приклад протестів, які хвилю прокотилися землею кулею. Громадяни багатьох країн сьогодні не згодні з економічною політикою своїх урядів, які намагаються подолати наслідки фінансової кризи за рахунок зменшення пенсій, скорочення соціальних витрат, збільшення пенсійного віку тощо, і виходять на акції протесту, сподіваючись вплинути на владу. Українці, спостерігаючи за іншими країнами світу, розуміють, що можуть і повинні чинити так само, якщо хочуть, щоб із ними рахувалися.

Отже, рухи протесту не виникають безпідставно. Причинами чорнобильського руху є прагнення влади зекономити гроші Пенсійного фонду та державного бюджету, бажання пільговиків жити на тому ж рівні, до якого вони звикли, а то й покращити своє економічне становище, корумпованість українського суспільства й загальносвітове наростання протестних настроїв на фоні збільшення економічного розшарування між бідними та багатими й намагання урядів вирішити економічні проблеми за рахунок найбільш незахищених верств населення.

Чорнобильський рух використовував для своїх акцій традиційні засоби. Для вияву свого протесту пільговики розкладали наметові містечка під стінами Пенсійного фонду, організовували масові акції, мітинги, пікети проти законопроекту № 9127, причому на мітингах почали піднімати питання не лише про збереження наявних пільг, але і їх розширення. Ще одним засобом виявлення незадоволення діями влади була хвиля захоплень громадянами будівель Пенсійного фонду, як це відбулося в Донецьку, у місті Лозова Харківської області, у Харкові, Житомирі, Львові й ін. Вплинути на владу намагалися й оголошенням голодування, яке розпочато в Донецьку 15 листопада та 30 листопада в Києві, й закликами до самоспалення [10].

Найбільш активними протести стали із середини листопада 2011 р. Вони відбувалися в Донецьку, Києві, Львові, Харкові й ін. містах України, при цьому епіцентром протестних подій став Донецьк.

Реакція влади на протестні акції була неоднозначною. Для вирішення конфлікту застосовували різні засоби: силу, пояснення, погрози, задоволення певних вимог тощо.

Одним із засобів порозуміння з протестуючими були спроби державних чиновників пояснити свої дії громадськості, обґрунтувати зменшення пенсійних виплат економічною необхідністю, указати на різницю в пенсіях звичайних українців і чорнобильців. Зокрема, віце-прем'єр-міністр Сергій Тігіпко, який опікується справами пільговиків, прямо заявив, що виконати всі вимоги чорнобильців та інших пільгових категорій, яким скорочено соціальні виплати, влада не зможе, адже для цього щороку в бюджеті треба знаходити 170 млрд грн [8].

Прем'єр-міністр Микола Азаров повідомив, що Закон про соціальні гарантії пільговикам ніколи й ні одним урядом не виконувався, тому що популістські рішення покладали на державу зобов'язання, які об'єктивно не можна було виконати. Сьогодні платники податків фізично не можуть віддати стільки грошей у бюджет, щоб забезпечити всі «популістські» пільги, адже їх обсяг становить кілька річних бюджетів країни [9].

Для впливу на протестуючих влада намагалася застосовувати й силові засоби. Зокрема, у Донецьку після прийняття судового рішення про заборону на проведення акцій міліція та невідомі люди штурмували наметове містечко [10]. Проголосивши кампанію боротьби із псевдочорнобильцями, силові органи найбільше уваги приділяють перевіркам документів учасників протестних акцій.

Спробувавши домовитися з пільговиками, 23 листопада Кабінет Міністрів приймає постанову «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали унаслідок Чорнобильської катастрофи» (№ 1210 від 23 листопада 2011 р.), відповідно до якої передбачається, що у 2012 р. при вирахуванні заробітку, із якого визначатиметься розмір пенсії чорнобильцям і яким встановлено зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, застосовуватиметься формульний підхід. Середній розмір пенсій учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС становитиме: для інвалідів I групи – 5439,52 грн, II групи – 5128,73 грн, III групи – 3941,53 грн. Також затверджено гарантовані мінімуми виплат для інвалідів-ліквідаторів: для інвалідів I групи – 2399,7 грн, II групи – 2147,1 грн, III групи – 1894,50 грн [11].

Однак виконання цієї постанови виглядало досить сумнівним, зважаючи на дефіцит бюджету, і залишало незрозумілою долю заборгованостей держави перед пільговиками. Пізніше уряд пішов на більші поступки, розпочавши відкритий діалог із громадськими організаціями чорнобильців, які узгодили параметри прийнятої постанови. Значна частина чорнобильців отримуватиме максимальну пенсію, визначену пенсійним законодавством, а це становить приблизно 8000 грн у місяць. Середньомісячна виплата для ліквідаторів – інвалідів першої групи з 1 січня 2012 р. – 5500 грн [9].

Така реакція влади привела до зменшення суспільної напруги. 8 грудня, о 20.30 координаційною радою чорнобильських організацій України прийнято рішення припинити голодування чорнобильців під Кабінетом Міністрів і продовжити акції протесту на місцях проживання [12]. Але влада поставила собі ціль – припинити акції протесту. Державні чиновники швидко домовилися з тими представниками чорнобильців, які, навіть не маючи на те повноважень, пішли на переговори, про демонтаж наметових містечок, що привело майже до повного припинення акцій протесту, адже бій за соціально-економічні права пільговики начебто виграли [13].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, у результаті дослідження з'ясовано, що на виникнення руху протесту чорнобильців вплинули переважно економічні чинники: різке зниження пенсійних виплат пільговикам, невиконання рішень судів про компенсації ліквідаторам

наслідків аварії на ЧАЕС та заяви державних чиновників, що Пенсійний фонд і державний бюджет не мають коштів на пільгові пенсії. Важливий фактор – корумпованість українського суспільства й наявність величезної кількості «липових» пільговиків, які витрачають кошти справжніх постраждалих від чорнобильської аварії.

Протести чорнобильців показали, що українська влада реагує на протестні акції, незважаючи на те, що її дії є досить суперечливими. З одного боку, щоб зменшити соціальну напругу та погасити потенційно небезпечний протест, вона пішла на суттєві поступки; з іншого – влада вдається до маніпуляцій: переговори ведуть із тими, хто готовий домовлятися, незважаючи на те, наскільки вони реально представляють невдоволених. Влада веде переговори, домовляється, однак одночасно намагається для припинення акцій протесту через суди та репресії й погрози вказати на межі протесту громадян, що викликає ще більше незадоволення й ще більше протестів.

Чорнобильські протести, на нашу думку, – ще одне свідчення пробудження громадянського суспільства в нашій державі, демонстрація того, що в громадській думці відбувся злам і народ, переставши сліпо довіряти владі, готовий за необхідності рішучіше виступати на захист своїх інтересів. Крім того, рух чорнобильців показав, що українська влада не йде на відкрите порушення закону й змушена задовольняти вимоги протестуючих, якщо вони є обґрунтованими, чіткими та законними.

Список використаної літератури

1. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу, жовтень 2009 – вересень 2010. – К. : Центр дослідж. сусп-ва, 2011. – 64 с.
2. Шпігов Д. Причини протесту чорнобильців. Мітингувальники не виключають порушення кримінальних справ проти них [Електронний ресурс] / Денис Шпігов // UNN: Українські Національні Новини, 30 листопада 2011. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/ua/news/541780-prichini-protestu-chornobiltiv-mitingovalniki-ne-viklyuchayut-porushennya-kriminalnih-sprav-proti-nih/?print>
3. Дорош С. Розпечені пільгами [Електронний ресурс] / Світлана Дорош // BBC Україна, П'ятниця, 2 грудня, 2011 р. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2011/12/111202_benefits_chornobyl_sd.shtml
4. У Азарова придумали по-новому рахувати пенсії чорнобильцям [Електронний ресурс] // Економічна правда, 30.11.2011. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2011/11/30/307489/>
5. Никонova Л. Всі ми жертви Чорнобиля, але не всі «ліквідатори» [Електронний ресурс] / Лариса Никонova // День. – №221, субота, 6 грудня 1997. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/287880/#>
6. Іващенко О. «Відновлення справедливості чи розіграш «чорнобильської» карти?» [Електронний ресурс] / Олександр Іващенко // Урядовий кур'єр, 10.12.2011. – Режим доступу : <http://www.ukurier.gov.ua>
7. Носальська І. Влада сама провокує протести «чорнобильців» – експерт [Електронний ресурс] / Ірина Носальська // Голос.ua : Політика, 17.11.11. – Режим доступу : http://www.golosua.com/ua/main/article/politika/20111117_vlast-sama-provotsiruet-protystyi-chernobyltsev-ekspert
8. Влада не зможе виконати вимоги чорнобильців – Тігіпко [Електронний ресурс] // Економічна правда, 29.11.2011. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2011/11/29/307335/>
9. Азаров зізнався, що закон про соціальні гарантії ніколи не виконувався [Електронний ресурс] // ГолосUA. – Політика, 07.12.11. – Режим доступу : http://www.golosua.com/ua/main/article/politika/20111207_azarov-priznalsya-chto-zakon-o-sotsialnyih-garantiyah-nikogda-ne-vyipolnyalsya
10. Іщенко В. Хроніка протистояння в Донецьку: як абсурдне переконання влади вбило людину. Спеціальний огляд [Електронний ресурс] / Володимир Іщенко, Оксана Дутчак // Центр дослідження суспільства. – Режим доступу : <http://cedos.org.ua/en/protestmonitor/33-reports/82-2011-11-29-23-47-11>
11. У Пенсійному фонді кажуть, що з нового року пенсії чорнобильців зростуть [Електронний ресурс] // Уніан, 30.11.2011 – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-471468.html>
12. Бабич О. Чорнобильці припинили голодування і роз'їжджаються по домівках [Електронний ресурс] / Олександр Бабич // Голос.ua : Політика, 09.12.2011. – Режим доступу : http://www.golosua.com/ua/main/article/politika/20111209_chernobyltsyi-prekratili-golodovku-i-razyezjayutsya-po-domam
13. Чорнобильці демонтували наметове містечко у Львові [Електронний ресурс] // Уніан, 15.12.2011. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-474570.html/>
14. Іщенко В. Протести пільговиків після донецької трагедії: як виграти точковий бій і програти війну. Двотижневий огляд 26 листопада – 9 грудня 2011 р. [Електронний ресурс] / Володимир Іщенко, Оксана Дутчак // Центр дослідження суспільства. – Режим доступу : <http://cedos.org.ua/en/protestmonitor/33-reports/83--26-9-2011->

Статтю подано до редколегії
28.11.2011 р.